



GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>



Araştırma Makalesi • Research Article

Soğuk Savaş Döneminde Türkiye’de Yapılan Askeri Darbeler ve ABD

The USA and Military Interventions in Turkey During the Cold War

Murat KASAPSARAÇOĞLU^a *

^a Dr. Öğr. Üyesi, Antalya Bilim Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Antalya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4786-6592

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Ocak 2020

Kabul tarihi: 20 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

Askeri Darbe,

ABD,

27 Mayıs Darbesi,

12 Mart Muhtırası,

12 Eylül Darbesi

ARTICLE INFO

Article History:

Received January 30, 2020

Accepted May 20, 2020

Keywords:

Military intervention,

USA,

27 May Coup,

12 March Memorandum,

12 September Coup

ÖZ

Soğuk Savaş dönemi dünyanın olduğu kadar Türkiye'nin de siyasal, ekonomik, sosyo-kültürel ve askeri dönüşüm geçirdiği bir dönemdir. Bu dönemin Türkiye açısından en önemli özelliklerinden biri 27 Mayıs 1960 darbesinden itibaren ordunun siyasetteki ağırlığının günden güne artması ve askeri otoritenin siyasi otorite üzerinde sallanan bir demokles kılıcına dönüşmesidir. Bunun sonucunda da Türkiye 1960 ve 1980 yılları arasındaki yirmi yıl gibi kısa bir zaman aralığına iki askeri darbe ve bir muhtıra sığdırmıştır. Türkiye’de yaşanan askeri darbelerde Amerikan etkisi 27 Mayıs 1960’tan bugüne Türk siyasetinde ve toplumunda çokça tartışılan konulardan biridir. Yaşanan gelişmeler analiz edildiğinde, Soğuk Savaş döneminde Türkiye’de yaşanan 27 Mayıs ve 12 Eylül askeri darbelerinde ve 12 Mart muhtırasında Türkiye’nin iç siyasetinden ve dinamiklerinden kaynaklanan sebepler kadar uluslararası sistemden ve Türkiye’nin dış politika tercihlerinden kaynaklanan sebeplerin de rol oynadığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı; Soğuk Savaş dönemi boyunca Türkiye’de yaşanan askeri darbelerin ABD ile ilişkisini bugüne kadar kullanılmamış olan Amerikan ve İngiliz belgeleri gibi birincil kaynaklar ve konu hakkında yazılmış ikincil kaynaklar ışığında analiz ederek literatüre bir katkı sunmaktır. Çalışmanın temel argümanı Türkiye’de yaşanan askeri darbelerin Türk-Amerikan ilişkilerinde sorunların ve krizlerin yaşandığı dönemlere denk geldiği ve darbelerin sonucunda Türkiye’nin siyasi, ekonomik, sosyal ve askeri açıdan Amerika’nın etkisine daha fazla girerek Amerikan çıkarlarıyla uyumlu hale gelmiş olduğudur.

ABSTRACT

The Cold War period witnessed transformation of Turkey in terms of political, economic, socio-cultural and military dynamics as well as many countries in the world. One of the main developments in Turkey in this period was the gradual dominance of military authority over civilian authority. As a result, two military interventions and one military memorandum took place in two decades between 1960 and 1980. The impact of the US in military interventions in Turkey since May 27, 1960 is a hotly debated issue in Turkish politics and society. It is seen that the global conjuncture and Turkey’s foreign policy objectives as well as Turkey’s domestic politics and dynamics played roles in military interventions during the Cold War. The aim of this article is to analyze the relationship between the US and military interventions in Turkey during the Cold War in the light of primary sources such as American and British archives and secondary sources which have not been used so far. This paper mainly argues that military interventions in Turkey coincided with problems or crises in Turkish-American relations and after these interventions the US influence in Turkey gradually increased and Turkey was reoriented to US-centric policies.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: murat.kasapsaracoglu@antalya.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The Cold War period between 1945 and 1991 witnessed transformation of Turkey, as many countries in the world, in terms of political, economic, socio-cultural and military dynamics. One of the main issues in Turkey was the gradual dominance of military authority over civilian authority. Therefore, two military interventions and one military memorandum took place in two decades between 1960 and 1980. The impact of the US in military interventions in Turkey since the first one in 1960 is a matter of debate in Turkish politics and society. It can be argued that the global conjuncture and Turkey's foreign policy objectives played significant roles in military interventions in addition to Turkey's domestic politics and dynamics.

When the first military intervention in May 27, 1960 is considered, it is seen that the intervention coincided with Turkey's deteriorating relations with the US particularly in the economic field. After the crisis in Turkish economy in the late 1950s which ended up with the first standby agreement between Turkey and the IMF in 1958, Turkish decision makers Prime Minister Adnan Menderes and Minister of Foreign Affairs Fatin Rüştü Zorlu decided to extend Turkey's alternatives and look for rapprochement with the Soviet Union. However, as a NATO ally and the main actor in the region which harmonized its foreign policy with the US, Turkey's move caused reaction and resentment in the US side. Therefore, the military intervention that took place before Menderes and Zorlu's visit to Moscow ended Turkey's efforts to find new alternatives for Turkey's interests. More importantly, until the late 1960s, the military government and coalition governments thereafter did not consider to develop Turkey's relations with the Soviet Union, the leader of the communist bloc.

The second military action took place on March 12, 1971 and Turkish army forced Demirel government to resign. The memorandum again coincided with crises in Turkish-American relations namely the opium issue, rapprochement between Turkey and the Soviet Union, especially in the economy and the rise of the left after 1968. The US government put pressure on Turkey in order to ban opium poppy cultivation, but Demirel governments resisted. Regarding the Turkish-Soviet relations, Demirel governments tried to extend Turkey's alternatives in the economy and signed agreements to establish some heavy-industry facilities. Lastly, with the impact of the global conjuncture, Turkish left was rising and targetting the US bases and existence in Turkey. However, Nihat Erim government formed after the resignation of Demirel banned opium poppy cultivation, ended Turkey's rapprochement with the Soviet Union and arrested and executed some prominent leftists. The military memorandum in 1971 again served the interests of the US and reoriented Turkey to the West.

Similarly, the military intervention in 1980 followed problems in Turkish-American relations after the Cyprus intervention and American arms embargo between 1975 and 1978. More importantly, Ecevit's coalition government with Erbakan lifted the ban on opium poppy cultivation right before the Cyprus intervention and such decisions disturbed the US government. Furthermore, the rise of the left in the late 1970s and Turkey's search for alternatives in the communist bloc during the economic crises at the end of the decade created problems in Turkish-American relations. The military intervention on September 12, 1980 again coincided with a problematic period in relations between Turkey and the US. After the intervention, Turkey's transformation in politics, economy, society and military was very critical. Politically, the right-left polarization ended and many actors in both camps were arrested, tortured and killed, so there wouldn't be any threat from the leftists and nationalists against the US interests or dominance in Turkey. Economically, Turkey adapted January 24 decisions prepared by Turgut Özal, Turkey's Prime Minister after transition to democracy in 1983, before the intervention and lifted all barriers around the Turkish economy. Turkey's integration to the neo-liberal world market accelerated after the implementation of January 24 decisions. Socially, the right-left polarization was replaced by some challenges in ethnicity and identity. Rather than ideological conflicts, problems between Turks and Kurds or Islamists and secularists began to rise as a result of the policies implemented by the junta government. Militarily, the Rogers Plan which was prepared and imposed by the US and enabled Greece to turn back to the military wing of NATO was decided by the leader of the junta, Kenan Evren. Shortly, the military intervention in 1980 solved all the problems in Turkish-American relations and served for American interests.

Consequently, despite the lack of evidence about the role of the US in military interventions in Turkey throughout the Cold War, the US did not react to them and after all these interventions the US influence in Turkey gradually increased and Turkey was reoriented to US-centric policies.

Giriş

Türkiye’de cumhuriyetin kuruluşundan itibaren sivil-asker ilişkileri siyaset bilimcilerin ve tarihçilerin üzerinde en çok durdukları konulardan biridir. Özellikle Türkiye’nin çok partili hayata geçtiği ve demokrasi yolunda önemli adımlar atmaya başladığı 1946 yılından sonraki dönem bu ilişkilerin iniş çıkışlarla dolu olduğu dönemdir. Demokrat Parti (DP)’nin iktidara gelmesi ile birlikte “kahramanlar kuşağı” olarak bilinen Atatürk-İnönü dönemi sona ermiş ve siyasette sivilleşme dönemi başlamıştır. 1950 seçimlerinde DP’ye oy veren ve umut bağlayan ordu 1950’lerin sonuna doğru DP’nin özellikle muhalif kesimler üzerindeki gittikçe artan baskılarına karşı en önemli direnç merkezlerinden biri haline gelmiştir. İzlenen baskıcı ve orduda “laiklik karşıtı” olarak algılanan politikalar ve 1950’lerin sonunda gelen siyasi, sosyal ve ekonomik krizler cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesini beraberinde getirmiş ve bu darbe sonrasında ordu daha önceki dönemlere kıyasla daha baskın bir siyasi aktör haline gelmiştir.

Ordunun Türk siyasetinde baskın bir rol oynamaya başlamasında, bahsedilen ülke içi gelişmeler kadar Türkiye’nin dış politikasının da etkili olduğunu söylemek mümkündür. Cumhuriyetin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde (1923-1939) göreceli olarak bağımsız bir dış politika izleyen Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda ortaya çıkan Soğuk Savaş ortamında, büyük komşusu Sovyetler Birliği’nden gelen toprak ve üs talepleri ile tehditlerin de etkisiyle, Batı bloku lideri ABD’nin merkezinde olduğu bir dış politika belirlemiş ve uygulamıştır. Türkiye’nin Amerikan merkezli bir dış politika yürütmesini yalnızca Sovyet tehditlerine bağlamak mümkün değildir. Türkiye’nin ekonomik ve askeri ihtiyaçları da bu tercihte önemli rol oynamıştır. Nitekim, Türkiye aradığı ekonomik desteği Truman Doktrini (1947) ve Marshall Yardımı (1948) ile bulurken, askeri desteği de 1952 yılında üye olduğu NATO sayesinde elde etmiştir.

NATO üyeliği bir yandan Türkiye’nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını güvence altına alırken diğer yandan Türk ordusu NATO’nun ve ABD’nin kontrolü altına girmiştir. Bu ifadede pejoratif ya da suçlayıcı bir anlam aramamak gerekir. Ordusunun büyük bir kısmını modernize etmek ve çağın askeri gerekliliklerine sahip olmasını sağlamak için NATO’ya tahsis eden, kendi topraklarında NATO üsleri açılmasına müsaade eden Türkiye; bu sayede Sovyet tehditlerine karşı bir denge kurabilmiştir. Öte yandan Türkiye’nin NATO üyeliğinden itibaren ülkede yaşanan askeri darbelerin sebep ve sonuçları kadar, bu darbelerin Amerika ile ilişkisinin analiz edilmesi de büyük önem arz etmektedir.

Tüm bu gelişmeler ışığında, bu makalenin amacı Soğuk Savaş döneminde Türkiye’de yaşanan 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül askeri darbelerinin Amerika ve Amerikan kurumlarıyla ilişkisini ortaya koymaktır. Makalenin temel argümanı Türkiye’de yaşanan askeri darbelerin Türk-Amerikan ilişkilerinde sorunların ve krizlerin yaşandığı dönemlere denk geldiği ve darbelerin sonucunda Türkiye’nin siyasi, ekonomik, sosyal ve askeri açıdan Amerika’nın etkisine daha fazla girerek Amerikan çıkarlarıyla uyumlu hale gelmiş olduğudur.

İlk Darbe: 27 Mayıs 1960

1950 seçimleri Türk siyasi hayatının en önemli dönüm noktalarından biridir. Seçimler sonucunda yirmi yedi yıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı sona ermiş, ülke yönetimi barışçı bir şekilde el değiştirmiştir. O dönemde “beyaz ihtilal” olarak adlandırılan hükümet değişimi sonucunda iktidara gelen DP’nin birbiriyle alakalı üç ana hedefi bulunmaktadır: demokrasi, ekonomik kalkınma ve ordunun modernleştirilmesi. İlk iki hedefin; CHP’nin uzun iktidar yılları sonucunda halkta meydana gelen bıkkınlık ve tepkiden kaynaklandığı söylenebilir. Fakat aynı zamanda Soğuk Savaş’ın hemen başında Sovyetler Birliği’nden gelen tehditlere ve toprak taleplerine direnebilmek için Batı dünyası ile bütünleşmede de bu iki prensibin rol oynadığı yadsınamaz. Ordunun modernleştirilmesi hedefi ise doğrudan Sovyet baskısına direnmek için

güçlü bir orduya sahip olmak ve bunun da ancak NATO ittifakına üye olmakla sağlayabileceği düşüncesini beraberinde getirmiştir. Özetle söylemek gerekirse DP hükümetinin bu hedeflere aynı anda ulaşabilmesi için önünde bulunan en güçlü seçenek Amerika ile her alanda ilişkilerin geliştirilmesi ve NATO üyeliğidir. 1950’li yıllar boyunca DP hükümetleri iç ve dış politikada Amerika ile ittifak için güçlü bir irade ortaya koymuş ve bunun yukarıda belirtilen hedeflere varmada en önemli araç olacağını düşünmüşlerdir. On yılın sonuna doğru ise bu tek taraflılıktan vazgeçme ve özellikle ekonomi politikalarında alternatiflere sahip olma hedefi 27 Mayıs 1960 tarihinde yaşanan cumhuriyet döneminin ilk askeri darbesiyle belirli bir süre için ortadan kalkmıştır.

1960 darbesi Türkiye’nin o dönemde içinde bulunduğu kriz ortamının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. DP iktidarının özellikle son döneminde özellikle muhalefete ve basına yönelik baskıcı politikaları, 1950’li yılların sonunda ülke ekonomisinin içinde bulunduğu darboğaz ve sonrasında 1958 yılında IMF ile cumhuriyet tarihinin ilk *stand-by* anlaşmasının imzalanması fakat daha da önemlisi 1950’li yılların başında DP’ye destek veren ordunun belli kesimlerinin artık DP’nin karşısında yer alması darbeyi hazırlayan veya meşrulaştırmada kullanılan iç etkenler olarak öne çıkmaktadır (Boratav, 2007, s. 93-116; Kazgan, 2006, s. 77-94; Pamuk, 2014, s. 223-234). DP hükümetinin, tüm yanlışlarına rağmen, Batı demokrasisinden ve NATO üyeliğinden vazgeçmeden, özellikle ekonomik kriz ve ABD’nin ekonomik desteğinin kesilmesi sonrasında, Sovyetler Birliği üzerinden seçeneklerini çeşitlendirme arayışına girmiş olması ve dış politikanın belirlenmesi ve uygulanmasındaki baskın rolünün yanı sıra bu arayışta dönemin dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu’nun oynadığı rol de 27 Mayıs darbesinin dış dinamiklerini ve ABD’nin bu darbeye bakış açısını anlamak açısından önemli unsurlardır.

Bu noktada tartışılması gereken, bu tarz bir arayışın Amerika’da rahatsızlık yaratıp yaratmadığı ve yarattı ise bu rahatsızlığın nereden kaynaklandığı ve ne gibi sonuçlar doğurduğudur. İlk olarak, Amerika’nın Türkiye ile ilişkilerini bu denli geliştirmesinin ve ittifak kurmasının nedenlerini incelemek gerekir. Amerika’nın Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu’daki temel hedefleri Sovyetler Birliği’nin bölgeye inmesini önlemek ve petrolün kontrolünü ve güvenliğini sağlamaktır. Burada Türkiye’ye biçilen rol Ortadoğu ile Batı arasında bir köprü görevi görmesi ve bölgenin Sovyetler Birliği’ne karşı savunulmasında rol oynamasıdır (FRUS 1951, s. 51-52). Aynı zamanda Türkiye’de kurulan Amerikan üsleri de Türkiye’yi Amerika açısından vazgeçilmez bir müttefik haline getirmiştir (Gerger, 2012, s. 80).

Bu nedenle Türkiye “kayıtsız şartsız Batı kampında yer alması gereken bir ülke” olarak düşünülebilir ve Türkiye’nin politikalarında meydana gelebilecek en ufak bir savrulma Amerika açısından büyük tehlike arz etmektedir. Diğer bir deyişle, bu ikili ilişkide Amerika kendi çıkarları konusunda hassastır fakat Türkiye’ye kendi çıkarları konusunda dar bir hareket alanı tanınmıştır (Mütercimler, 2016, s. 29; Yetkin, 2011, s. 52-55). 1950’li yılların son döneminde başlayan seçenekleri çeşitlendirme arayışının Amerika tarafından çok hoş karşılanmadığı söylenebilir çünkü bu durum Türkiye’nin kendi “ulusal” çıkarlarını takip etmesinin önünü açan bir gelişmedir. Amerikan Dışişleri Bakanı Özel İstihbarat Danışmanı bu durumu şöyle değerlendirmektedir:

Türk hükümetinin yetkilileriyle yaptığımız özel görüşmelerde bu yetkililer her ne kadar son dönemde Türk-Sovyet ilişkilerinde yaşanan gelişmeleri Başbakan Menderes’in Sovyetler Birliği’ne karşı politikalarında bir yumuşama olarak değerlendirmiş olsalar da bu gelişmeler Türkiye’nin Amerika ile olan pazarlık gücünü artırmaya yönelik yüzeysel taktiklere benzemektedir. Türkiye ulusal güvenliğinden ödün vermeden müttefiklerinden destek elde etmek için bu tür taktiklere başvurmaya devam edecektir. Fakat daha da önemlisi Türkiye gibi tarihsel, ideolojik ve pragmatik sebeplerle Sovyetler Birliği’ne karşı sürdürülen Soğuk Savaş’a kendini adanmış bir ülke bile bu dönemde (ABD ile SSCB arasında yaşanan) yumuşamayı Amerika ile ilişkilerinde kendi manevra alanını genişletmek için kullanabilmektedir. Bu durumda iç siyaset gelişmelerinin de büyük etkisi vardır çünkü Menderes hükümeti çok hızlı bir

ekonomik kalkınma programı izlemektedir..Ekonomik zorluklar Türkiye'yi alabileceği her yerden sermaye ve ekipman almaya zorlamaktadır (FRUS 1955-57, s.733).

Buradan hareketle Amerika'nın Türkiye'nin bu dönemdeki politikasını “pazarlık gücünü artırma hamlesi” olarak gördüğü söylenebilir. Türkiye açısından bakıldığında ise bu seçenekleri çeşitlendirme ve tek taraflılıktan kurtulma arayışıdır. Dönemin dışişleri bakanı Zorlu 1950'lerin sonunda başlayan bu değişimi şöyle değerlendirmektedir:

Bizim en büyük hatamız kayıtsız şartsız Amerika'ya tabi olmamız. Böyle bir politika sonsuza kadar devam edemez. Türkiye sırtını Amerika'ya dayamakla hiçbir sonuca varamaz. Aksine kendimizden çok şey veririz, yine de onları memnun edemeyiz. Türkiye, NATO ve Amerika'nın yanı sıra Üçüncü Dünya ülkeleri ve Sovyetler ile belli ölçüde ve Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda yeni bir politika izlemek zorundadır. Bir yıldan beri Adnan Bey'e bunu telkin ediyorum. Adnan Bey bu ısrarlarım karşısında Sovyetlerle ekonomik alanda iş birliği yapılmasını ve Üçüncü Dünya ülkelerinin lideri durumunda bulunan Hindistan ile ilişki kurulmasını kabul etti (Girgin, 2007, s. 311; Yetkin, 2011, s. 64).

Aynı dönemde Zorlu'nun en yakın mesai arkadaşlarından biri olan Semih Günver de aynı olayı benzer bir şekilde değerlendirmektedir:

Zorlu'nun aklı yine dış siyasette idi. Karşısına oturdum: “...Büyük müttefiklerimiz Sovyetlerle her alanda bizden çok fazla alışveriş yapıyorlar. Biz de niçin bazı yatırım projelerini Moskova'ya finanse ettirmiyoruz. İhracatımızı biraz artırır, kliring hesabındaki alacaklı bakiyemizi çoğaltır, taksitleri bu hesaptan öderiz. Bu iş birliğini sınırlı tutar ekonomimizi Ruslara teslim etmeyiz... Böylece belki Amerikalıları da harekete geçirir, yardıma teşvik edebiliriz” dedim... Birkaç gün sonra Zorlu Moskova ziyaretinin iktisadi kısmının bana verildiğini bildirdi (Günver, 1985, s. 137-138; Koç, 2018, s. 119-121).

Günver, Moskova ziyaretinden Amerika'nın haberdar edildiğini belirterek bu ziyaretten özellikle CIA'nın rahatsız olduğunu iddia etmektedir:

Bu karardan tabiatı ile Amerikalılara haber verildi. Görünüşte normal karşıladılar... Fakat CIA'nın derhal harekete geçtiği, ziyareti önlemeye çalıştığı intibai alındı. Aslında Washington Moskova ziyaretinden hiç mi hiç hoşlanmamıştı. 1947'den beri Amerika'nın dümen suyuna girmiş olan bir ülkenin hükümeti ilk kez kendi başına bir harekete tevessül ediyordu (Günver, 1985, s. 137-138; Koç, 2018, s. 119-121).

Prof. Dr. Erel Tellal'a göre ise Menderes ve Zorlu'nun Moskova ziyaretini 27 Mayıs'ın bir sebebi olarak görmek, nedenler ile sonuçları birbirine karıştırmak anlamına gelmektedir. ABD ve NATO o dönemde Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirirken Amerika'yı bu ziyaretten haberdar eden DP'nin bu hamlesinin Amerika'yı rahatsız etmesi pek de mümkün görünmemektedir (Oran, 2006, s. 520). Burada altı çizilmesi gereken husus şudur: Amerika'nın Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmesi, Amerikan çıkarlarının bir sonucudur. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmesi ise Türkiye'nin çıkarlarının bir sonucudur ve bir NATO üyesinin Sovyetler Birliği ile ekonomik anlamda dahi yakınlaşmasını, Amerikan çıkarlarına hizmet eden bir gelişme olarak değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, 1950'li yıllarda Amerikan politikalarını belirleyen ve uygulayan kurumlara daha yakında bakmak, Türkiye'nin Sovyetler Birliği hamlesinin Amerika'daki yansımalarını anlamak konusunda daha net bir fikir verecektir.

Fakat ondan önce Türkiye'nin bu tarz bir arayışa girmesi konusunda baskın rol oynayan ve Başbakan Menderes'i de buna ikna eden dönemin Dışişleri Bakanı Zorlu'nun Amerika nezdindeki yeri hakkında bir saptama yapmak gerekmektedir. İngiltere'nin Ankara'daki büyükelçisinden dışişleri bakanlığına giden bir raporda Zorlu hakkında şu ifadeler yer almaktadır:

Başbakan Menderes tarafından korunup desteklenen Bay Zorlu, onun dış politikada ve ekonomide en güvendiği isimdir. Kaba ve kibirli fakat bir o kadar da işinin ehli olan Zorlu, Türkiye'nin çıkarlarının savunulmasında fanatizme varan bir dikkate sahiptir. Ekonomi bilgisi zayıftır fakat aldığı hızlı kararlara güveni tamdır. İnatçı ve taviz vermez bir müzakerecidir ve Batıcılık maskesi altında muhtemelen bir yabancı düşmanı (*xenophobic*) yatmaktadır. Türkiye'nin en tartışmalı figürlerinden biri olan Zorlu özellikle Amerikalılar tarafından sevilmemektedir (FO 371. 136451. RK1012-2).

Zorlu'nun Amerikalıların gözündeki yeri konusunda dönemin Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren'ın ifadeleri de o dönemde "Amerikancı" olarak nitelendirilen Zorlu'nun neredeyse tam ters bir noktada bulunduğu göstermektedir:

(Menderes) Son birkaç aydır dış politikanın uygulanması konusunda üzerinde çok baskı hissetmişti. İşinin ehli ve Menderes'in güvenini kazanmış olan birini bakanlığa atamak zorundaydı... TBMM'de gerekli bilgi ve tecrübenin yanı sıra Menderes'in güvenine sahip tek kişi Fatin Rüştü Zorlu idi. Menderes, pek çok vesile ile Fatin Rüştü Zorlu'nun dışişleri bakanlığına getirilmesinin ABD'nin hoşuna gitmeyeceğinin kendisine ifade edildiğini söyledi... Zorlu'nun ataması konusunda ne düşündüğümü sordu... Zorlu'yu son aylarda ABD'ye karşı muktedir, akıllı ve iş birliğine yatkın ve dostça bir yaklaşım içinde buldum (FRUS 1955-57, s.745).

Buraya kadar özetlemek gerekirse; DP hükümetleri ekonomik krizlerin de etkisiyle 1950'li yılların sonlarında özellikle ekonomik alanda "seçeneklerini çeşitlendirme" yönünde bir siyaset uygulamaya karar vermiştir. Bunda Başbakan Menderes'in en yakın danışmanı olan ve dış politikada baskın bir rol oynayan Zorlu'nun etkisinin büyük olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu da Türkiye'nin Amerikan merkezli siyasetinde bir savrulma olarak nitelendirilebilir ve Zorlu'nun Amerikalı yöneticilerin gözündeki yeri de göz önünde bulundurulduğunda, Amerika'nın bundan rahatsız olmaması düşünülemez. O dönemde Amerika'yı yönetenleri ve onların temsil ettikleri kurumları da düşündüğümüzde bu rahatsızlık olasılığı daha da güçlenmektedir.

Soğuk Savaş'ın en sıcak yılları olan 1950'lerde Amerikan dış politikasının temel aktörleri Başkan Eisenhower (1953-61), Dışişleri Bakanı John Foster Dulles (1953-59) ve kardeşi CIA direktörü Allen Dulles'tır (1953-61). Dulles kardeşler bu dönemde Amerikan dış politikasının belirlenmesinde ve uygulanmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Her ikisi de Sovyet karşıtı görüşü temsil ediyor ve Soğuk Savaş paradigmasını kristalize ediyorlardı. Temsil ettikleri görüşün temel bileşenleri şunlardır: misyoner Hristiyanlık, Amerika'nın gücüne olan inanç ve Amerikan çok uluslu şirketlerinin çıkarları (Kinzer, 2016, s. 154-155). Dulles kardeşler dış politikada Başkan Eisenhower'a en yakın kişilerdir. Allan Dulles'a göre Başkan Eisenhower her ne kadar komünizm karşıtı seçim kampanyasının aksine komünist rejimleri devirme siyaseti izlemeyeceğini belirtmiş olsa da örtülü operasyonlara sıcak bakmaktadır. Bunun sebebi örtülü operasyonları savaşın alternatifi olarak görmesi ve az kayıpla büyük kazançlar elde etmeyi planlamasıdır (Kinzer, 2016, s. 153). Başkanın komünist liderlere operasyon yapmaya sıcak bakmamasından dolayı Dulles kardeşlerin yeni hedefi özellikle Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın yoksul ülkelerinde "vatansever, milliyetçi ve sömürgecilik karşıtı tavırlar takınarak Moskova'ya hizmet eden işbirlikçiler" olmuştur. Dışişleri Bakanı John Foster Dulles için en temel düşman "tarafsızlıktır." Dulles'a göre tarafsızlık "ahlaksızca ve ileriye göremeyen bir düşüncedir". Bu nedenle, Hindistan ve Mısır gibi güç gruplarından birine dahil olmayı kabul etmeyen ülkeler hedef ülkelerdir.

Öte yandan İran petrollerini millileştiren Musaddık da tarafsızlık politikası güden liderler kategorisine girmektedir. Musaddık'ın dış politikada tarafsızlık diye bir şeyden bahsetmemesine rağmen kullandığı "zıt denge" kavramı Musaddık'ın başarılı olması durumunda diğer devletlerin de onu takip etmesini sağlayabilecek bir tehlikedir. Bu yüzden Musaddık başarısız olmak zorundadır (Kinzer, 2016, s. 169). Bunun sonucunda, 1953 yılında CIA ve MI6'nın ortaklaşa düzenlediği Ajax Operasyonu ile İran petrollerini millileştiren Musaddık devrilmiş ve yerine Amerikan yanlısı Muhammed Rıza Pehlevi yeniden İran'ın başına getirilmiştir. Soğuk Savaş döneminde Amerika'nın yaptığı örtülü operasyonlar İran ile sınırlı kalmamış; dış sermayeyi kontrol altında tutmak isteyen Guatemala devlet başkanı Jacobo Arbenz 1954 yılında, Batı yanlısı olmasına rağmen tarafsız bir siyaset izleme çabası içinde olan Endonezya Cumhurbaşkanı Sukarno 1961 yılında, Kongo Başbakanı Lumumba yine aynı yılda

ve Sovyetler Birliği yanlısı Küba devlet başkanı Fidel Castro 1962 yılında CIA operasyonlarının hedefi olmuştur (Kinzer, 2016, s. 151-431; Yılmaz, 2013, s. 269-272). Diğer bir deyişle özellikle Dulles Kardeşler'in Amerikan dışişleri bakanlığını ve CIA'yı yönettiği dönemde Amerika bu tarz örtülü operasyonlar düzenlemiş ve çıkarlarına aykırı hareket ettiğini düşündüğü veya kendi ülkesinin çıkarlarını korumak için politikalar üreten hükümetlerin devrilmesinde doğrudan ve dolaylı etkili olmuştur. Bu sebeple, 27 Mayıs darbesinde Amerika'nın doğrudan ya da dolaylı olarak etkili olmadığını düşünmek çok mümkün görünmemektedir. Her ne kadar darbeciler ile Amerika arasında somut bir bağın varlığını gösteren kanıtlar olmasa da darbe sonunda Amerika tarafından istenmeyen bir bakanın belirlendiği ve uygulanması için başbakanı ikna ettiği bir "seçenekleri çeşitlendirme" politikasından vazgeçilmesi ve bu kişilerin ölümle cezalandırılması bilinçli ya da bilinçsiz olarak Amerikan çıkarlarına hizmet eden bir durum olmuştur.

27 Mayıs darbesiyle son dönemi krizlerle dolu olan DP hükümeti devrilmiş ve Türkiye'nin istikrarsız ve yeni krizlerle ve askeri darbelerle dolu yirmi yılı başlamıştır. Darbeyi yapan cuntacıların Amerika için çalıştığını iddia etmek zor olsa da ortaya çıkan sonuç Amerika tarafından pek de istenmeyen bir hükümetin devrilmiş olmasıdır. Bu durum; eski dışişleri bakanlarından İhsan Sabri Çağlayangil'in şu sözlerini anlamlı kılmaktadır: "CIA ajanı olursunuz, onun için çalışırsınız ama bundan haberiniz bile olmaz" (Çağlayangil, 1990, s. 234). Darbe açıklamasında NATO ve CENTO'ya bağlı kalacağını belirten askeri cunta, Sovyetlerle ilişkileri geliştirme siyasetini de askıya almıştır. Darbeden üç gün sonra da cunta hükümeti Amerika tarafından tanınmıştır. Amerika'nın darbeye tepkisi, darbenin hemen sonrasında hem DP'liler hem de darbeyi gerçekleştiren cuntacılar tarafından en çok merak edilen konulardan biri olmuştur. Bunun sebebi DP hükümeti ile Amerika arasında imzalandığı iddia edilen gizli anlaşmalardır. DP milletvekillerinden Adnan Selekler 27 Mayıs müdahalesinin hemen ertesinde Harp Okulu'nda gözaltında tutuldukları sırada DP döneminin dışişleri bakanı Zorlu'ya: "Beyefendi Amerika askeri müdahaleye ne der?" diye sormuş ve karşılığında şu cevabı almıştır: "Amerika askeri rejimleri tercih eder. Amerikalılar askerlerle daha kolay anlaşılır" (Yetkin, 2011, s. 76). Aynı soru cunta üyeleri arasında da sorulmuş ve bu sorunun yanıtını darbenin hemen arkasında kurulan hükümetin dışişleri bakanı olarak görev yapacak olan Selim Sarper DP hükümeti ile Amerika arasında gizli bir anlaşma olmadığı şeklinde vermiştir (Coşar ve İpekçi, 2010, s. 182-183; Toker, 1991, s. 329).

Amerikan devleti, çıkarları gereği darbenin karşısında yer almamıştır. Amerikan istihbaratı ise darbenin öncesinde ve sonrasında etkinlik ağını gittikçe güçlendirmiştir. 27 Mayıs Darbesi ile CIA arasında doğrudan bir bağlantı olduğuna yönelik bir kanıt bulunmamaktadır ancak CIA'nın Türk istihbaratı ve ordusu içindeki varlığı, Amerika'nın gelişmelerden haberdar olduğunu ve istihbarat ve ordu içinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Cunta üyelerinden Suphi Gürsoytrak'a göre Amerika 1960'dan önce istihbaratıyla ordunun her kademesine girmişti. CIA ve Amerikan büyükelçiliği orduda meydana gelen tüm gelişmeleri izlemekte ve anında Amerika'ya bildirmektedir (Arcayürek, 1989, s. 53). Darbeden yalnızca bir yıl sonra Amerikan dışişleri bakanlığı tarafından hazırlanan ve gizliliği kalktığı için 27 Mayıs 1990 tarihinde Hürriyet gazetesinde yayınlanan raporda darbede yer alan subaylar hakkında detaylı bilgiler yer almış ve başta Cemal Gürsel olmak üzere Milli Birlik Komitesi (MBK) üyelerinin büyük çoğunluğu Amerikan yanlısı olarak nitelendirilmiştir (Yetkin, 2011, s. 33). Darbenin önemli aktörlerinden Cemal Madanoğlu'na göre ise CIA 27 Mayıs'tan sonra orduyu takip etmeye başlamış ve ordu 12 Eylül'e darbesine kadar adım adım sağ ideolojiye kaymıştır (Arcayürek, 1989, s. 35).

Madanoğlu'nun CIA'nın 27 Mayıs'tan sonra orduda daha etkin hale geldiği yönündeki görüşünün gerçekleri yansıttığını söylemek güçtür çünkü Türk istihbaratı 1950'lilerin sonuna kadar CIA tarafından yönetilmiştir. Eski Milli Emniyet (MİT) Başkanı Ahmet Salih Korur

Yassıada duruşmalarında şunları söylemiştir: “Dedim ki suret-i katiyede Amerikalılardan para almayacaksınız. Amerikalıların servis şefini daireme çağırdım. Kati talimat verdim: Hiçbir memurumla temas etmeyeceksiniz, hiçbir memurumuza para vermeyeceksiniz.” Dönemin başbakanı Adnan Menderes de bu durumu doğrulamıştır: “Böyledir beyefendi. Yavaş yavaş yardımı kestik. Bu yardımlar şöyle başlamış: Servisler arasında irtibatlar tesis etmek, birbirlerine malumat vermek suretiyle müşterek çalışılıyor” (Yetkin, 2011, s. 70).

Sonuç olarak, 27 Mayıs darbesi sonrasında 1950’li yılların sonlarında özellikle Amerika tarafından artık istenmeyen hale gelen bir iktidarı devirmiş ve yine “istenmeyen adam” olan dışişleri bakanı başta olmak üzere dönemin başbakanı ve iki bakanı idam edilmiştir. Amerika’nın darbeye oynadığı doğrudan rol ile ilgili bir kanıt olmasa da 1950’li yıllarda Amerika’yı ve Amerikan dış politikasını yöneten ve yönlendirenlerin zihin yapısı ve kararları göz önünde bulundurulduğunda, Amerika’nın özellikle istihbaratıyla olayları takip ettiği ve Türk ordusundan istihbaratına kadar her yerde varlığını sürdürdüğü iddia edilebilir. Amerika’nın doğrudan rolü konusunda kanıt bulunmamasına rağmen Türkiye 27 Mayıs darbesiyle Amerikan etkisine daha fazla girmiştir. Bunun nedeni, cunta üyelerinin çoğunun kendilerini “sosyal demokrat” olarak nitelendirmelerine ve bazı çevrelerde solcu olarak bilinmelerine rağmen sola karşı olmaları ve savundukları düşünce özgürlüğünü hiçe sayarak solcu avına çıkmalarıdır. Bunun en büyük örneklerinden biri 147’ler olayıdır. 27 Mayıs darbesi cumhuriyet tarihinin ilk askeri müdahalesi olarak, sonraki darbelerin önünü açmıştır. 12 Mart muhtırası ve 12 Eylül darbelerinde de tıpkı 27 Mayıs’ta olduğu gibi Türkiye ordu eliyle bilinçli veya bilinçsiz olarak Amerikan güdümüne sokulmuştur.

Darbeden Muhtıraya: 12 Mart 1971

27 Mayıs darbesinden sonra başlayan cunta hükümeti dönemi 1961 yılının Ekim ayında yapılan seçimlerle sona ermiştir. 1961 seçimleri sonucunda Türkiye ilk kez koalisyon hükümetleriyle tanışmış ve 12 Eylül darbesine kadar geçen yaklaşık yirmi yıllık süreçte, Adalet Partisi (AP) dönemi (1965-1971) hariç koalisyon hükümetleriyle yönetilmiştir. Bu durum iki darbe arası dönemde siyasal istikrarsızlığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Siyasal istikrarsızlık sonucu ortaya çıkan ekonomik ve sosyal krizler de yirmi yıl içerisinde 12 Mart muhtırasının ve 12 Eylül darbesinin yapılmasına ve 27 Mayıs ile başlayan askeri vesayet sonrasında ordunun siyasete karışmasına neden olmuştur.

İki darbe arası dönemde kurulan tek istikrarlı ve güçlü hükümet 1965 seçimlerinden sonra Süleyman Demirel’in liderliğinde kurulan AP hükümetidir. Altı yıl boyunca ülkeyi tek başına yöneten AP hükümeti, 12 Mart muhtırasıyla istifa etmek zorunda bırakılmıştır. Türkiye’nin iç siyaseti bakımından ordunun bu hamlesini haklı gösteren veya meşrulaştırmakta kullanılan olaylar 1960’ların sonunda etkileri hissedilmeye başlayan ekonomik sorunlar ve daha da önemlisi 1968 yılında dünyada yaşanan özgürlük hareketleri sonrasında solun yükselişidir. Solun yükselişi 1970’li yılların başında bazı terör eylemlerini de beraberinde getirmiş ve ordu bu gelişmeler sonucu Demirel hükümetini istifa etmek zorunda bırakmıştır. Bazı akademisyen ve araştırmacılara göre ise 12 Mart muhtırası ordu içindeki sağcı grubun solcu grubu tasfiyesidir (Gerger, 2012, s. 130).

12 Mart muhtırasının Amerika ile bağlantısına gelindiğinde ise üç önemli gelişme öne çıkmaktadır: Haşhaş (afyon) sorunu, Sovyetler Birliği ile yakınlaşma ve solun yükselişi. Haşhaş sorunu 1960’lı yılların sonunda olduğu gibi 1970’li yıllarda da Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bir gelişmedir. Özellikle 1966 yılından itibaren beş yıl boyunca Demirel hükümetine baskı aracı haline gelmiştir. Dönemin dışişleri bakanı İhsan Sabri Çağlayangil haşhaş ekim yasağı hakkında iddialarda bulunmaktadır:

Amerikan Büyükelçisi bana geldi. Sayın Demirel’e lütfen söyleyiniz. Sizde nerede, ne kadar haşhaş ekiliyorsa biz onun parasını peşin verelim, ekimi durdursunlar dedi. Peki söyledim dedim. Sayın

Demirel'e söyledim. Aldığım cevap şöyleydi: Bizim 27 ilimiz ve çevresinde haşhaş ekiliyor. Bizde ismini afyondan alan iller var. Bunu yapamayız, ama ekim alanlarını giderek daraltabiliriz. Gittim Amerikan elçisine söyledim. Bana beni bir kere de başbakanımızla görüştürebilir misiniz? Dedi. Peki söylerim dedim. Gittim sayın Demirel'e yine söyledim. Demirel kabul etti görüşüldü. Aynı cevabı verdi sayın Demirel. Bu görüşmeden sonra Amerikan büyükelçisi: Çok yazık. Bundan çok fena neticeler doğacak dedi. Çok fena neticeler belli oldu. Üç ay sonra bizim hükümetimiz düşürüldü" (Çağlayangil, 1990, s. 62-63).

Her ne kadar Demirel hükümeti Türkiye'de haşhaş ekilen bölgeleri sınırlandırmış olsa da Nixon yönetimi Türkiye'de haşhaş ekiminin tamamen yasaklanması için baskı yapmaktaydı. Bunun sebebi olarak da Amerika'da gittikçe yaygınlaşan uyuşturucu kullanımında gençlerin Türkiye menşeli esrar ve eroin kullandığının tespit edilmiş olduğu gösterilmiştir. Amerikan Milli Güvenlik Kurulu Üyesi Harold Saunders 12 Mart muhtırasından kısa bir süre sonra hazırladığı raporda konuyla ilgili şu ifadelere yer vermektedir:

Ordunun gözünün üzerinde olduğunun farkında olan parlamento, artık haşhaş ekim yasağı konusunda Demirel döneminde olduğundan daha az tartışmaya sahne olacaktır. Ordu, Türkiye'nin yakın gelecekteki önceliklerini belirleyecek ve parlamenter hükümet modeliyle devam edecek olsa dahi alınan kararlarda son söz sahibi olacaktır. Ordu, uluslararası haşhaş sorunu ve bunun Türkiye'ye etkileri hakkında yeterli bilgiye sahip değil ve bu konuda herhangi bir adım atmadı. Bildiğiniz üzere cumhurbaşkanı Sunay konuyla ilgili inisiyatif almaya başladı ve ordunun üst kademeleriyle ilişkileri oldukça güçlü. Bu durum, ordunun üst kademelerini haşhaş sorunu konusunda daha rahat ikna edebileceğimizi gösteriyor. Bu konuda büyük bir dirençle karşılaşacağımızı düşünmüyorum (FRUS 1969-1972, s. 1085-1086).

Türkiye'de yetiştirilen haşhaş konusu Washington'da Başkan Nixon'un da bulunduğu üst düzey bir toplantıda da tartışılmış ve haşhaş ekim yasağı konusunda taviz verilmemesi kararlaştırılmıştır:

Başkan hak etmeyen bir şeye hak etmediği bir bedeli ödemememiz gerektiğini söyledi. Fakat şu an ödeyeceğimiz düşük bedeli ödemezsek sonra ödeyeceğimiz bedel NATO ittifakımızın yara almasına neden olacak. Bakan Richardson haşhaş ekimi kesin olarak yasaklandığında bedeli ne olursa olsun ödenmesi konusunda Kongrenin karar alacağını belirtti. (Ankara) Büyükelçi(si) Handley Türklerin bu yıl ekim yasağı koruyamayacağını ve ekilen alanları kontrol altına alamayacağını fakat bizim önümüzdeki yıl için kararlı durmamız ve ekimin tamamen yasaklanması için baskı yapmamız gerektiğini söyledi. Başkan, Tayland, Laos ve Türkiye'nin kendi sınırlarını dahi kontrol edemediğini bu yüzden haşhaş ekimini de kontrol edemeyeceklerini söyledi. Başkan, buradaki temel sorunun Amerikalıların eroin talebi olduğunu ve halkı bu konuda eğitmemiz gerektiğini de kabul etti. Başkan, marihuananın gençleri uyuşturucu kültürünün bir parçası haline getirerek eroine alışmalarını kolaylaştırdığını belirtti. Büyükelçi Handley, Başbakan Erim'in haşhaş ekim yasağı konusunda samimi olduğuna inandığını ve bu aşamada sert eleştiriler getirerek Türkiye'nin yalnızlaştırılmaması gerektiğini ifade etti" (FRUS 1969-1972, s. 1098).

Ankara'daki Amerikan büyükelçisi Handley'in yoğun çabaları sonucunda Erim Hükümeti 1972 sonbaharından itibaren haşhaş ekimini yasaklamak konusunda Amerika'nın talepleri doğrultusunda bir karar almıştır. Bu yasak karşılığında Amerika 1972 yılını takip eden üç-dört yıl boyunca Türkiye'ye yılda 35 milyon dolar ödemeyi kabul etmiştir. (FRUS 1969-1972, s. 1102-1103) Böylece 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren Türk-Amerikan ilişkilerinin önündeki en büyük sorunlardan biri olan haşhaş ekim yasağı, 12 Mart muhtırasından sonra Demirel'in yerine eski CHP'li Nihat Erim tarafından kurulan teknokrat hükümeti tarafından yürürlüğe konarak Amerikan çıkarları doğrultusunda çözüme kavuşturulmuştur. Bu yasak, 1974 yılında Bülent Ecevit'in başbakanlığında kurulan CHP-MSP koalisyonuna kadar yürürlükte kalacak ve Ecevit tarafından yasağın kaldırılmasıyla birlikte yine Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerde gerginlik yaşanacak ve bunun sonucunda 1974 yılında yapılan Kıbrıs müdahalesinin ardından Amerika Türkiye'ye 1975-1978 yılları arasında ambargo uygulayacaktır.

12 Mart muhtırasından önce Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan sorunlardan biri de Türkiye'nin, Soğuk Savaş'ın yumuşama ortamından yararlanarak, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini özellikle ekonomik anlamda geliştirme çabası ve Türkiye'de bulunan Amerikan

varlığının ve daha önce imzalanan ikili anlaşmaların Türkiye tarafından kontrol altına alınmaya ve resmileştirilmeye çalışılmasıdır. Bu dönemde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında çok kapsamlı ekonomik iş birliği anlaşmaları imzalanmış ve Sovyetler, Türkiye’de bazı ağır sanayi tesislerinin kurulmasını üstlenmiştir. Dönemin başbakanı Demirel’e göre bu gelişmeler ve Türkiye’nin ABD ile ilişkilerini dengeleme, 1950’lilerin deyimiyle “seçenekleri çeşitlendirme” çabası, Demirel hükümetini Amerikan yönetiminin gözünden düşürmüştür:

Biz komşularımızla iyi münasebetler içinde olmaya, ticari ve kültürel münasebetlerimizi geliştirmeye, etrafımızla bir dostluk halesi kurmaya giriştiğimiz zaman ABD bundan rahatsız oldu. Bilhassa bizim Sovyetlerle ilişkilerimizi düzeltmeye girişmemizden rahatsız oldu...Sovyetler bir U-2 uçağı düşürdüler. Bu U-2 uçağı İncirlik’ten kalkmış. Çok iyi hatırlıyorum. Ankara’da Sovyetlerle müzakerede bulunurken, ilk müzakerelerdir bunlar, Kosigin bundan şikayet etti. Bu iyi komşuluğa yakışmaz dedi. Biz düşündük hakikaten dediği doğrudur... Biz U2 uçuşlarını durdurmuşuzdur ve ABD’ye demişizdir ki buradan uçmayın. Hoşlanmamışlardır bundan. Bundan ve ikili anlaşmaların derlenip toplanmasından hoşlanmamışlardır. Münasebetlerimizde sıkı fıkılık yerine devletten devlete münasebet tesisinden hoşlanmamışlardır. Çünkü öyle kolaylarına geliyordu. Sanki kendi ülkelerinin bir parçası gibi Türkiye’yi kullanır durumda olmaları kolaylarına geliyordu (Yetkin, 2011, s. 113).

Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin gelişmesi ile bağlantılı olarak Türkiye’de Amerikan çıkarlarına aykırı olarak gelişen bir diğer olay ise solun yükselişidir. Türkiye’deki Amerikan varlığına ve üslerine karşı 1968 sonrasında güçlü bir sol direniş ortaya çıkmıştır. Özellikle 6. Filo protestosu ve İstanbul’u ziyarete gelen Amerikan askerlerinin solcular tarafından Dolmabahçe rıhtımında saldırıya uğraması ve denize atılması Amerika’nın tepkisine yol açmıştır. O dönemde ordu içinde pasifize edilen grupta bulunan 27 Mayıs darbesinin ünlü generali Madanoğlu’nun ifadeleri de bu durumu doğrulamaktadır:

Ben sonradan öğrendim. Asıl teşvikçisi Muhsin Batur. Faruk Gürler’i işliyor. Gürler çekingen yapıda bir kişi. En sonunda peki diyor. CIA duruma hakim. Korgeneral Atif Erçikan’ı sokuyor olayın içine. Bu arada Tağmaç’ı uyarıyorlar. Gürler’i ürkütüyorlar. Solcu darbe olacak, size de kurşuna dizecekler diye. Gürler korkuyor, Genelkurmay Başkanına gidiyor. Güya 9 Mart’ta planlanan ilerici yön taşıyor. 12 Mart CIA’nın güzel manevrasıyla yön değiştirdi. Yön değiştirmese de beter olacaktı ya. Onlar bizim kadar içten değillerdi (Arcayürek, 1989, s. 36).

Tüm bu gelişmeler yaşanırken darbenin olacağı hafta Washington Post gazetesinde ordunun huzursuz olduğu ve Demirel hükümetinin gideceği yönünde haberler çıkmıştır. Her şeyin farkında olan Demirel ise hiçbir şey yapamaz halde kendisinin ve hükümetinin akıbetini beklemek durumunda kalmıştır (Birand, 2016, s. 201). Arcayürek de dönemin dışişleri bakanı Çağlayan’ın 12 Mart muhtırasından sonra yayınlanan bir İngiliz gazetesini göstererek bu gazetede yayınlanan dünya haritasında Amerika’nın darbe yaptırdığı ülkelerin işaretlendiğini ve Türkiye’nin de bu ülkeler arasında olduğunu ifade etmektedir (Arcayürek, 1989, s. 58).

Sonuç olarak; 12 Mart muhtırası ile haşhaş ekim yasağı, Sovyetler Birliği ile ilişkiler ve solun yükselişi gibi üç önemli konuda Amerikan çıkarlarına uygun hareket etmeyen Demirel hükümeti görevden uzaklaştırılmış ve aynı zamanda ordu içindeki sol eğilimli cunta da pasifize edilmiştir. Demirel’in yerine Nihat Erim tarafından kurulan teknokrat hükümetleri de Amerikan çıkarlarına uygun olarak haşhaş ekim yasağı getirmiş, solun ezilmesi konusunda sıkıyönetim ilanını gibi sert politikalar uygulamış ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesini askıya almıştır. Diğer bir deyişle, 12 Mart muhtırası sonucunda, 27 Mayıs darbesinde olduğu gibi Amerika tarafından istenmeyen bir hükümet devrilmiştir. Erim hükümetinin uyguladığı politikaların Amerika’daki yansımaları ise şu şekilde olmuştur:

Türkiye şu anda dünyadaki yeri ile ilgili tartışmalara dalmış durumda. Türklerin pek çoğu uzun zamandır kendilerini Amerika’nın yanında görüyorlar. Sıkıyönetim sayesinde Amerikan karşıtı eleştirilerin büyük çoğunluğu ortadan kalkmış ve Erim yönetimi sayesinde Amerika’nın faaliyetlerini sürdürdüğü ortam düzelmiş durumda. Haşhaş ekiminin kontrolü Amerikan yardımına bağlanmış durumda fakat Türklerin Amerika’dan uzun vadeli maddi beklentileri karşılanabilir olmaktan çok uzak. Amerikan yardımı azalır veya diğer ülkelerdeki haşhaş üretimi artma eğilimi gösterirse Türkiye’de haşhaş üretimine yönelik baskı

artabilir. Bu konuda Türkiye'nin ulusal hassasiyetleriyle Amerikan çıkarları arasında çatışma çıkma olasılığı bulunuyor (FRUS 1969-72, s. 1105).

Özetlemek gerekirse 12 Mart muhtırası, 27 Mayıs ile yönetime ortak olan ve baskınlığı artan ordunun demokrasiye ikinci müdahalesidir. Türkiye'nin kendi iç sorunları da meşrulaştırıcı bir rol oynamış olmakla beraber 12 Mart müdahalesinde Amerikan çıkarları 27 Mayıs'a göre daha belirgindir. Haşhaş ekimi yasağı ile başlayan süreçte, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirme çabası ve özellikle Amerikan varlığına ve üslerine karşı yükselen sol, Amerikan çıkarlarıyla çeliştiği görülen üç ana başlıktır. Ordu içindeki sol eğilimli cuntayı tasfiye etmenin yanı sıra muhtıradan sonra kurdurulan Erim hükümetleri de kısa sürede Amerikan çıkarlarıyla uyumlu politikalar üretmiştir. Bunun en belirgin örneği 1965 yılından sonra kurulan Demirel hükümetlerine haşhaş ekiminin yasaklanması konusunda yapılan baskı sonuçsuz kaldığı halde Erim Hükümetinin Türkiye'de haşhaş ekimini yasaklamasıdır. 12 Mart muhtırası, 27 Mayıs ile başlayıp 12 Eylül ile biten süreçte bir ara duraktır ve raydan çıktığı düşünülen Türkiye yeniden raya sokulmuştur. Muhtırayla başlayan siyasi istikrarsızlık, ekonomik çöküş ve sosyal krizlerle dolu süreç ise 12 Eylül darbesiyle sona erecek ve iç ve dış siyasetin her alanı kökten değiştirilecektir.

Denge Arayışından (Yeniden) Batı Merkeziliğe: 12 Eylül 1980

1971 yılında ordu tarafından Demirel hükümetine verilen 12 Mart muhtırasıyla mevcut hükümet istifa etmiş ve yerine eski CHP'li Nihat Erim tarafından teknokrat hükümeti kurulmuştur. Teknokrat hükümetleriyle geçen iki yıllık bir dönemden sonra yapılan seçimlerde hiçbir parti çoğunluğu elde edememiş ve 12 Eylül darbesine kadar süren koalisyonlar dönemi başlamıştır. Siyasal istikrarsızlığın yanı sıra Türkiye ekonomisi özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında; 1973 yılında yaşanan OPEC (*Organization of Petroleum Exporting Countries-Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği*) krizi ve 1975-78 yılları arasında Amerika'nın uyguladığı ambargonun da etkisiyle krize girmiştir (Boratav, 2007, s. 139-144; Kazgan, 2006, s. 101-113; Pamuk, 2014, s. 242-245). Siyasal ve ekonomik kriz; toplumdaki sağ-sol çatışması, anarşi ve terörle de birleşince 1980 yılının 12 Eylül'ünde Türk ordusu üçüncü kez yönetime el koymuştur. 12 Eylül askeri darbesinin nedenleri arasında gösterilen iç gelişmelerin yanı sıra Türkiye'nin bazı politikalarının dış politikaya yansımaları sonucunda NATO (*North Atlantic Treaty Organization-Kuzey Atlantik Paktı Örgütü*) müttefiki Amerika'nın da bu darbeye etkin olduğu ve darbe sonrasında Türkiye'nin yeniden Amerika yörüngesine oturduğu görülmektedir. Bu dönemde Türkiye-Amerika ilişkilerinde gerginliğe yol açan gelişmeler üç başlık altında toplanabilir: Haşhaş sorunu ve Kıbrıs müdahalesi, Sovyetler Birliği ile yakınlaşma çabaları ve toplumda meydana gelen anarşi ve terör.

1960'lı yılların sonunda Türk-Amerikan ilişkilerinde gerginliğe yol açan haşhaş sorunu 1970'li yılların ilk yarısında da sorun yaratmaya devam etmiştir. 12 Mart müdahalesinden sonra kurulan Erim hükümeti tarafından ekimi yasaklanan haşhaş, 1973 seçimleri sonrasında Ecevit'in CHP'si ile Erbakan'ın Milli Selamet Partisi (MSP) arasında kurulan koalisyon tarafından kaldırılmıştır. Başbakan Ecevit haşhaş ekim yasağının kaldırıldığını Türkiye'de bu bitkinin en yoğun yetiştirildiği yer olan ve adını bu bitkiden alan Afyon şehrinde duyurmuştur. Ecevit gazeteci Mehmet Ali Birand'a verdiği röportajda Kıbrıs müdahalesi sonrasında Türkiye'ye uygulanan ve ekonomiyi felç ederek darbeye zemin hazırlayan Amerikan ambargosunun da asıl nedeninin haşhaş ekim yasağının kaldırılması olduğunu belirtmektedir:

Birçok kimse sanır ki 1974'te ABD Türkiye'ye Kıbrıs Barış Harekatı dolayısıyla ambargo kararı almıştır. Oysa gerçek o değil. Ben bunu yıllardır anlatamıyorum. Biz haşhaş ekim kararını Temmuz başında aldık. 1 Temmuz'da yayımlandı Resmi Gazetede, haşhaş ekimi yasağını kaldıran bakanlar kurulu kararı. Ondan hemen birkaç gün sonra yani Kıbrıs'ta daha darbe olmadan, bizim barış hareketimiz olmadan önce ABD Senatosu'ndan Türkiye'ye ambargo uygulama kararı çıktı. Ancak aylar sonra buna Kıbrıs bahanesini de eklediler (Birand, 1999, s. 43).

O dönemde Başbakan Ecevit'in danışmanlığını yapan Prof. Dr. Haluk Ulman'a göre haşhaş ekim yasağının kaldırılması, Ecevit'in dış politikadaki tabuları yıkmak istemesinin ve görece bağımsız bir politika izlemesinin sonucudur. Bunun sonucunda da Türkiye'yi krize sürükleyen olaylar patlak vermiştir (Birand, 1999, s. 44). Haşhaş yasağının kaldırıldığı 1974 yılının Temmuz ayında yürütülen Kıbrıs Barış Harekatı da Türkiye-Amerikan ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur. Kıbrıs'ta meydana gelen olaylar üzerine Londra'ya giderek aradığını bulamayan Başbakan Ecevit, barış hareketinin emrini vermiş ve Türkiye garantörlük haklarını kullanarak Kıbrıs'a müdahale etmiştir. Kıbrıs müdahalesi, özellikle Türkiye'yi adada işgalci konumuna düşüren ikinci müdahale, Batı dünyasından büyük tepki görmüş ve Senato'nun da baskısıyla 1975 yılından itibaren Türkiye'ye Amerikan ambargosu uygulanmaya başlamıştır. Bunun karşılığında da Ecevit hükümeti Türkiye'de bulunan Amerikan üslerini kapatarak misilleme yapmıştır. Sovyetler Birliği'nin güdümünde bulunan Balkanlar ile zengin petrol yataklarına sahip Ortadoğu'nun tam ortasında bulunan üslerin kapatılması Amerika açısından büyük risk oluşturmuş, öte yandan Amerikan karşıtlığının yükselmeye başladığı Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini bir kez daha geliştirme çabasına girmesi Amerika'yı tedirgin etmiştir (Devletoğlu, 2010, s.33).

Her ne kadar Türkiye NATO'dan ayrılmak gibi bir düşünce içine girmemişse de tıpkı DP'nin ve AP'nin son dönemlerinde olduğu gibi seçenekleri çeşitlendirme politikası Amerikan yönetiminde bulunan şahinleri rahatsız etmiştir. Jan Devletoğlu bu rahatsızlığı şu şekilde ifade etmektedir:

Ecevit SSCB'ye yaptığı resmi ziyarette SSCB başbakanı Kosigin'e Türkiye'nin müttefik değiştirme niyetinde olmadığı kesin bir dille söylemişti. Ecevit'in bu kesin sözlerine rağmen önce Ecevit'in sonra da Demirel'in Sovyetler'e kur yapması ABD şahinlerini rahatsız etmeye başlamıştı. Her şeyin ötesinde Amerikan şahinlerine göre her geçen gün kanlı olayların arttığı Türkiye'de istikrar ancak sağcı bir askeri darbeye sağlanabilirdi... Darbenin ayak seslerini duyan İngilizler askerin iktidarı ele almasını engellemek için ne yapabileceklerini sorgulamaya başladılar. Elçilikten bu konuda tavsiyeler talep edildi. ABD ve Almanya ile temasa geçildi. İngiliz Dışişleri ABD ile yakın temastaydı. ABD'nin Ortadoğu ve Türkiye'ye bakış açısı, ABD şahinlerinin Türkiye'de darbe isteyen görüşleri keskin İngiliz diplomatlar tarafından yakından biliniyor ve takip ediliyordu (Devletoğlu, 2010, s. 35,107).

Amerika ile ilişkilerde kriz dönemi yaşanırken Türkiye'de sosyal kutuplaşma hızlı bir şekilde anarşi ve terör ortamına dönüşmüştür. Ayrıca devlet içinde bu terör ortamını körükleyen bazı odaklar bulunduğu da dönemin iki başbakanı Ecevit ve Demirel'in, tüm görüş ayrılıklarına karşın, uzlaştıkları konulardan biridir. Ecevit ve Demirel'e göre ordu komuta heyeti olayları durdurmak yerine darbeyi meşrulaştıracak hale getirmek için uğraşmışlardır. Ki bu iddia bizzat darbenin lideri olan Kenan Evren tarafından "koşullar oluşmadığı için darbeyi erteledik" şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca oluşan terör ortamının "gayrinizami savaş" tekniklerine göre oluşturulduğu ve ülkede bu tarz bir operasyonu yapabilecek tek kurumun Özel Harp Dairesi olduğu ve bu kurumun elemanlarının Amerika tarafından finanse edilip eğitildiği, dönemin her iki başbakanının iddiaları arasındadır (Gerger, 2012, s. 150; Yetkin, 2011, s. 188-189). Tüm bu gelişmeler yaşanırken henüz 1979 yılında Amerika'nın Ankara büyükelçiliğinden dışişleri bakanlığına giden bir raporda da darbe beklentisinden söz edilmektedir:

Kısa zaman içinde bir askeri darbenin gerçekleşmesini beklemiyor olsak da orta vadede bunun olmayacağından emin değiliz. İzmir ve Adana'da bulunan konsolosluklarımıza göre Türkiye'nin uzun zamandır içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal kriz Türk halkının sabrının sınırlarını zorlamaya başladı. Konsolosluklarımızın raporlarına göre Türk elitlerinin bazı kesimlerinde ordunun müdahale edip "işleri yoluna koyması" konusunda bir beklenti var. Daha önce de belirttiğimiz gibi mevcut askeri yönetimin darbeye niyetli olduğu konusunda şüphelerimiz var fakat Türkiye'nin siyasi/ekonomik krizinin derinleşmesi bu durumu değiştirebilir (FRUS 1977-80, s. 434-436).

Büyükelçilik raporunda da belirtildiği üzere Türkiye'de siyasi, ekonomik ve sosyal krizin derinleşmesi sonucunda Türk ordusu, 12 Eylül 1980 tarihinde, tam bir emir-komuta zinciri içinde, cumhuriyet tarihinde üçüncü kez müdahalede bulundu. 12 Eylül darbesinden

sonra Türkiye’de siyasi, ekonomik ve sosyal sistem köklü bir değişime uğrayacak ve 1970’li yılların sonunda, tıpkı 1950’lerin ve 1960’ların sonunda olduğu gibi, Amerikan yörüngesinden çıkmaya başlayan ve Amerikan çıkarlarına tehdit oluşturan Türkiye, tekrar yörüngeye oturtulacaktır. Bülent Ecevit darbe sonrasında Cumhuriyet gazetesi genel yayın yönetmeni Hasan Cemal’e verdiği röportajda şunları iddia etmektedir:

1979 Mayıs Gönen konuşmasından itibaren sürekli uyarılarda bulundum. Belli bir oyun tezgahlanıyordu. CHP’yi ve beni saf dışı bırakmak için. Demokrasiyi yıkmak ve şimdiki gibi bir model getirme planı uygulandı. Dokuz aydır geniş tabanlı bir hükümet kurulmasını öneriyordum... Eskiden bunu önerenler bile bu kez başka bir plan uygulamak için çağrılara karşı çıktılar. Bütün demokratik mekanizmalar tıkatıldı. Terör alabildiğine kısıktıldı (Cemal, 1992, s.59).

Eski Amerikan başkanı Jimmy Carter 1985 yılının Temmuz ayında Cumhuriyet muhabiri Ufuk Güldemir’in sorularını yanıtlarken şöyle demektedir:

12 Eylül hareketinden önce Türkiye’nin durumu savunma açısından tehlike arz ediyordu. Afganistan’ın işgal edilmesi ve İran monarşisinin devrilmesinden sonra Türkiye’deki bu istikrar hareketi içimizi ferahlatmıştı (Cemal, 1992, s. 43-dipnot).

Amerikan üst düzey yöneticilerinin bu ifadelerine rağmen William Hale darbe konusunda Amerika’nın bir etkisi ya da rolü olmadığı kanısındadır:

Darbeden hemen sonra Sovyet ve Doğu Avrupa’daki Sovyet yanlısı radyolar beklenildiği gibi ABD hükümetinin darbeyi himaye ettiğini iddia ettiler ve Türkiye’deki aşırı sol olayın bu versiyonunun propagandasını yaptı. Bu iddiayı destekleyen inandırıcı hiçbir kanıt yoktur. Türk ordusunun iteklenmeden harekete geçmesi için yeterli neden bulunduğu ABD himayesi oldukça gereksiz de görünüyor (Hale, 2014, s. 290-291).

Tüm bu ifadeler ve yaşanan gelişmeler ışığında 12 Eylül darbesinin Türkiye’nin yeniden Amerikan yörüngesine oturtulmasında önemli rol oynadığı sonucuna varılabilmektedir. İlk olarak Türkiye’nin 1980 darbesi öncesinde dönemin Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarı Turgut Özal tarafından hazırlanan 24 Ocak kararlarıyla neo-liberal ekonomik düzene geçtiği ve devlet merkezli, korumacı ekonomik modeli terk ettiği görülmektedir. İkinci olarak, Amerika’nın Ortadoğu’daki çıkarları açısından hayati bir öneme sahip olan Türkiye’nin, Afganistan ve İran gibi “kaybedilmesi” önlenmiştir. Bunda, darbe sonrasında özellikle solun ezilerek ortadan kaldırılmasının da büyük payı olduğu söylenebilir. Üçüncüsü, 1974 Kıbrıs Müdahalesi sonrasında NATO’nun askeri kanadından çıkarılan Yunanistan, Kenan Evren’in “asker sözü” karşılığında onay verdiği Rogers Planı ile NATO’nun askeri kanadına geri dönmüştür.

Sonuç

Soğuk Savaş dönemi dünyanın olduğu kadar Türkiye’nin de siyasal, ekonomik, sosyo-kültürel ve askeri dönüşüm geçirdiği bir dönemdir. Bu dönemin Türkiye açısından en önemli özelliklerinden biri 27 Mayıs 1960 darbesinden itibaren ordunun siyasetteki ağırlığının günden güne artması ve askeri otoritenin siyasi otorite üzerinde sallanan bir demokles kılıcına dönüşmesidir. Bunun sonucunda da Türkiye yirmi yıl gibi kısa bir zaman aralığına iki askeri darbe ve bir muhtıra sığdırmıştır. Şüphesiz bu askeri müdahalelerin Türkiye’nin kendine özgü dinamiklerinden ve iç siyasetinden kaynaklanan sebepleri bulunmaktadır. Özellikle 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren ülkede artan siyasi kutuplaşma ve ekonomik kriz ortamının yanı sıra DP iktidarının basın, üniversiteler vb. muhalefet unsurları üzerinde gittikçe artan baskısının da rolü olmuş ve bu dönemde ordu, muhalefetin en önemli dayanak noktalarından biri haline gelerek 27 Mayıs darbesine giden yolda en önemli unsur haline gelmiştir. 27 Mayıs 1960 tarihinde meydana gelen cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi, istikrarsızlıklarla dolu bir dönemin de kapısını aralamış ve yirmi yıl boyunca Türkiye demokrasisi istikrarsız koalisyon hükümetleri, ekonomik krizler ve toplumsal kutuplaşma sonucu meydana gelen anarşi ve terör sarmalından kurtulamamıştır. Diğer bir deyişle, 27 Mayıs darbesi ile başlayan bu sarmal,

Türkiye'nin iç siyasetinden ve dinamiklerinden kaynaklanan sorunlar nedeniyle iki askeri müdahalenin de meşrulaştırıcı aracı haline gelmiştir.

Öte yandan, Soğuk Savaş nedeniyle uluslararası konjonktürün ve Türkiye'nin dış politika tercihlerinin de yaşanan bu ortamda ve meydana gelen darbelerde rol oynadığını söylemek mümkündür. 27 Mayıs darbesi dönemin başbakanı Menderes ile dışişleri bakanı Zorlu'nun Moskova ziyareti öncesinde meydana gelmiştir. Her ne kadar bu ikili Moskova ziyaretini çok önceden Amerikan yetkililerine haber vermiş olsa da o dönemde komünizm ve Sovyetler Birliği ile mücadelede adeta misyonerce bir tutum sergileyen Eisenhower yönetimini ve dönemin dışişleri bakanı ve CIA direktörü olan Dulles kardeşleri ikna etmekten oldukça uzaktır. Bunun yanı sıra, aynı dönemde dünyanın diğer bölgelerinde CIA tarafından planlanan ve yürütülen örtülü operasyonlar düşünüldüğünde devrilen liderlerin komünist olmaması onları kurtarmaya yetmemiş, Amerikan çıkarlarına aykırı hareket etmeleri Amerika'nın bu darbeleri düzenlemesine ya da örtülü bir şekilde desteklemesine neden olmuştur. 27 Mayıs darbesi ile Amerika arasında doğrudan bir bağlantı yokmuş gibi görünse de Türkiye'de bu darbe sonrasında Amerikan etkisi oldukça artmıştır.

27 Mayıs darbesi, 12 Mart muhtırası ve 12 Eylül darbesine giden süreci başlatmıştır. Türkiye'nin 1971 muhtırası ve 1980 darbesinden önce Sovyet Birliği'yle ilişkilerini geliştirme çabası, haşhaş sorunu ve Kıbrıs sorunu gibi Amerikan çıkarlarıyla örtüşmeyen politikaları, söz konusu devletin Türkiye'de askeri darbelerin önünü açabilecek politikalar üretmesine ve askeri yönetimleri desteklemesine neden olmuştur. Her müdahale sonucunda Türkiye'nin biraz daha Amerikan politikalarıyla uyumlu hareket eder hale geldiği de altı çizilmesi gereken bir husustur. Örneğin; 12 Mart muhtırasından sonra Amerika'nın Türkiye'den yaklaşık beş yıl boyunca talep ettiği haşhaş ekim yasağı konmuş, bunun yanı sıra 1968 yılında dünyada yaşanan gelişmeler sonrası Türkiye'de de yükselen sol gruplar devlet tarafından baskı altına alınmıştır. 1970'li yılların son döneminde meydana gelen siyasi, ekonomik ve sosyal krizler sonucunda 1980 darbesi meydana gelmiştir. 1980 darbesinden sonra da Türkiye neo-liberal ekonomik politikaların bir parçası olmuş, sol gruplar devlet tarafından ortadan kaldırılmış ve Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşünü talep eden Amerika'nın bu talebi dönemin cunta lideri ve devlet başkanı Kenan Evren tarafından yerine getirilmiştir.

Sonuç olarak; Türkiye'de yaşanan askeri darbeler Türkiye'nin Amerika ile ilişkilerinde sorunlar veya krizler yaşadığı dönemlerde meydana gelmiş ve bu darbeler sonucunda Türkiye siyasi, ekonomik, sosyal ve askeri açıdan Amerika'nın etkisine daha fazla girerek Amerikan çıkarlarına uygun hale gelmiştir.

Kaynakça

- Arcayürek, C. (1989). *Darbeler ve gizli servisler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Birand, M. A. (2016). *12 Mart*. İstanbul: Can Yayınları.
- Birand, M.A. (1999). *12 Eylül: Türkiye'nin miladı*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Boratav, K. (2007). *Türkiye iktisat tarihi 1908-2005*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Cemal, H. (1992). *Tank sesiyle uyanmak*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Coşar, Ö. S. ve İpekçi, A. (2010). *İhtilalin iç yüzü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Çağlayangil, İ. S. (1990). *Anılarım*. İstanbul: Yılmaz Yayınları.
- Devletoğlu, J. (2010). *İngiliz arşivlerinde 12 Eylül'ün ayak sesleri*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Foreign Relations of the United States (FRUS), 1951, c. V, s. VIII, The Near and Middle East.

- FRUS, 1955-1957, c. XXIV, s. XIII, Turkey.
- FRUS, 1969-1976, c. XXIX, Eastern Europe; Eastern Mediterranean; 1969-1972.
- FRUS, 1977-1980, c. XXI, Cyprus; Turkey; Greece.
- Gerger, H. (2012). *Türk dış politikasının ekonomi politiği*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Girgin, K. (2007). *Diplomatik anılarla dış ilişkilerimiz*. İstanbul: İlgi Yayınevi.
- Günver, S. (1985). *Fatin Rüştü Zorlu'nun öyküsü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Hale, W. (2014). *Türkiye'de ordu ve siyaset*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kazgan, G. (2006). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kinzer, S. (2016). *Dulles kardeşler*. İstanbul: Profil Yayınları.
- Koç, R. (2018). *İdam sehpasındaki dışışleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu*. İstanbul: Kopernik Yayınları.
- Mütercimler, E. (2016). *İşyanlar, ihtilaller, darbeler*. İstanbul: Asi Kitap.
- Oran, B. (2006). *Türk dış politikası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, ř. (2014). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Public Record Office (PRO). Foreign Office (FO). 136451.
- Stone, O. ve Kuznick, P. (2015). *ABD'nin gizli tarihi*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Toker, M. (1991). *Demokrasimizin İsmet Pařa'lı yılları 1944-1973*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Yenal, O. (2013). *Cumhuriyet'in iktisat tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yetkin, Ç. (2011). *Türkiye'de askeri darbeler ve Amerika*. Ankara: Kilit Yayınları.
- Yılmaz, S. (2013). *ABD istihbaratı 1947-2013*. Ankara: Kripto Yayınları.